

егемен

Қазықастан

Тауық жылғы ашаршы

Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаев еліміздің «Egemen Qazaqstan» газетінде жарық көрген «Тәуелсіздік бәрінен қымбат» атты мақаласында: «Миллиондаған адамды қазаға ұшыратып, тірі қалғанын жан сауғалап босып кетуге мәжбүр еткен алапат ашаршылықтың алғашқы кезеңі – 1921-1922 жылдардағы нәубеттен бері 100 жыл өтті...»

Сол зұлматтың кесірінен қырылып қалмағанда, халқымыздың саны қазіргіден әлденеше есе көп болар еді. Тарихымыздың осы ақтаңдақ беттері әлі күнге дейін жан-жақты зерттелмей келеді. Тіпті ғалымдардың арасында ашаршылық құрбандарының нақты саны туралы ортақ пайым жоқ. Ала-құла деректер және оның себеп-салдары жайлы әртүрлі көзқарастар қоғамды адастырады. Тиісті тарихи құжаттарды, жиналған мәліметтерді аса мұқият зерделеу керек. Білікті мамандар жүйелі зерттеумен айналысып, соған сәйкес ашаршылық мәселесіне мемлекет тарапынан баға берілгені жөн. Біз бұл күрделі мәселеге ұстамдылықпен және жауапкершілікпен қарауымыз қажет. Жалпы, тарихи зерттеулерді ұраншылдық пен даңғазасыз, таза ғылыми ұстаныммен жүргізген дұрыс» деген еді.

Осы орайда айтпағымыз, 1931-1932 жылдары болған ақ мешін жылғы алапат аштық жайлы көп жазылып жүр. Ал Президентіміз Қасым-Жомарт Кемелұлы арнайы атап өткен 1921 – тауық жылы басталған аштық жайлы айтыла бермейді. Мемлекет басшысының аталмыш оқиғаны атап өтуі – ұлт тарихындағы ақтаңдықтарды ұрпақ жадында жаңғыртып, қазақ қоғамы алдында алғашқы аштықтың тарихи маңызын ашып көрсету екені анық.

1921 жылдың наурыз айының соңындағы мәлімет:

Губерниялар	Тұрғындардың жалпы саны	Аштыққа ұшырағаны	проценті
1. Орынбор	680.271	526.401	80.3
2. Қостанай	455.598	414.350	74.5
3. Ақтөбе	501.637	361.049	72.0
4. Орал	470.028	446.536	99.0
5. Бөкей	224.028	66.255	29.5
6. Ақмола	1млн.164	472.000	46.2
Жиыны:	3млн.353.228	2млн.286.591	68.2

1921-1922 жылдары аштыққа ұшырағандар тізімі (мың есебімен):

Айлары	Орынборда	Оралда	Ақтөбеде	Ақмола
1921 жыл.	3044 (210.7)	112.(39)	1112 (1.010)	250 (172)
Қараша...				
Желтоқсан	947 (2.022)	947 (481)	749 (1.642)	224 (184)
1922 жыл.	2.241 (1908)	813 (503)	1.050 (981)	483 (350)
Қаңтар...				
Ақпан	770.3 (625)	850 (545)	1.438(138.9)	105.0(730)
Наурыз	520.1 (378.5)	868 (13.9)	712 (602)	103.1(150.9)
Көкек	433.3 (340.1)	712 (602)	630 (530)	226.0 (502)
Мамыр	347.9 (270.0)	536 (418)	548 (474)	704 (502)
Маусым	682 (376)	338(57)	505 (430)	57 (17)
Жиыны :	2.957. (2.253.5)	5.178 (3.3.003)	7804 (70.58)	6659 (4955)

(жақшаның ішіндегі – өлген адамдардың саны)

Кеңес өкіметі орнап, Қазақ АКСР-і құрылған кезде болған бұл 1921-1922 жылдардағы ашаршылық Қазақстанның Орынбор, Ақтөбе, Орал, Қостанай, Бөкей губерниялары мен Адай уезін де шарпып, халықтың үштен бір бөлігі қырғынға ұшырап, ашыққандар тамақ іздеп шет жаққа қарай босты. Сол кезде Ресейде Волга бойындағы халық та ашаршылық дәмін татып жатқан болатын. Еділ жағасындағы жерлерде, нақтылай айтқанда, Екатеринбург, Пермь, Пенза губерниялары мен Дон облыстары және Украинаның бірнеше аудандарындағы халық та зор аштық апатына ұшырады (Асылбек Ғ. Қазақ Республикасындағы аштықтың ауданы // Қызыл Қазақстан. – 1922. – № 4 14-б).

Республикамыздың батыс өңірінде мұндай нәубеттің орын алуына қызылдар мен ақтар арасындағы соғыс та кесірін тигізді. Ерсілі-қарсылы жүйткіген ақ пен қызылдың әскерлері жұрттың қолында бар шөп пен азықты тартып алып, халыққа қиянат жасады. Қарсыласқандарды атып тастау оқиғалары жиіледі (Қазақ Республикасында аштық ауданы // Қызыл Қазақстан, 1922. №7-8. 17-б).

Еліміздің батыс өңіріндегі аштық туралы ВЦИК-тің Түркістан жөніндегі арнайы комиссиясының мүшесі Сафаровтың сол кездегі қазақтың жағдайын баяндап, 1921 жылы тамыз айында Ленинге жазған хатында: «...қазақтарда ішер ас, киер киім жоқтықтан, үсті-басы лыпасыз қалған әйелдер жұрт көзіне түспей жасырынып жүр, адамдар аштан өлмеу үшін иттің етін жеп, балаларын сатуға мәжбүр болуда. Жергілікті басшының бәрі орыстар. Олар шовинистік пиғылмен уланған, баяғы отарлау ісін жалғастырушылар, – дейді

(Жеңіс Марданұлы. Шежіре. Ертiс – Баянаула өңiрi. – Павлодар. «Дауа», 1995. 1-кiтап. 52-б).

Сол сияқты мына бiр деректе: «Тамақ iздеп республикадан тысқары аймақтарға босқандардың жағдайы да күннен күнге ауырлай түстi. Қол жайып, қайыр тiлеген ауыл балалары Ақтөбе қаласында үйреншiктi көрiнiске айналды. Аштан қырылған сәбилердiң мүрделерi далада, қала көшелерiнде шашылып жатты», делiнсе (АОММ. Р-3-қ., 1-т. 615-iс. 16-п), алаштанушы-ғалым Тұрсын Жұртбай «Әуезов және Алаш» атты еңбегiнде: «Ит пен мысықты ұрлап, сойып жеу, шын мәнiнде, iндетке айналды. Осынау «бiр кесiм ет үшiн» бiрiнiң жағасын бiрi жыртқандар жыртылып айырылады. Қу құлқыны үшiн бiр хайуанның соңынан бiрнеше адам жүгiрiп бара жатады. Қалайда тiрi қалудың қамын жасап, жансебiлдiкпен жанталасқан әлгi адамның өмiрге құштарлығын түсiну үшiн оның қуып жүрген хайуанды ұстаған кезiндегi қуанышын көрсеңiз ғой, аштықтың қасiреттi сайқымазағын сонда түсiнесiз. Жол жиегiнде өлiп жатқан, өлiп бара жатқан адамдарға әлгi «жансебiлдердiң» өзi қарауға қорқады, өйткенi келесi сәтте оның өзi де соның кебiн құшуы мүмкiн. Иә, ол да ғажап емес... Сотта бiрде тұрақты түрде адамның етiмен қоректенген үш адамның iсi қаралып жатса, келесiде адамның етiн пұттап сатқанға үкiм шығарып жатты. Мiне, дәл осындай көрiнiстен мағлұмат берген Орал губерниясындағы Елек аудандық аштарға көмек комитетiнiң 1922 жылғы 14 қаңтарындағы есебiнде: «Кешке жақын көшеге шығу қорқынышты, адамдарды, әсiресе, толық адамдарды аң сияқты аулауға шығатындар бар. Аштар өлгендердiң етiн жеп жатыр»деп жазған екен.

Халықтың басына түскен бұл нәубетке күйiнген қазақ зиялылары – Ахмет Байтұрсынұлы мен Мұхтар Әуезов дабыл қаққан. Нәтижесiнде, 1921 жылы 10 желтоқсан күнi осы аштық мәселесi бойынша қазақтың оқығандары бас қосқан. Олар – Жангелдин, Әуезов, Алманов, Асылбеков, Кенжин, Байтұрсынұлы, Байдiлдин, Төлепов, Жаманмұрынов, Сарымолдаев, Авдеев, Найманбаев, Нұрмаханбетов, Игiлiков, Қаржасов, Тұнғаншин, Бiржаров, Оразбаева, Саматов, т.б.

Жиынды Әлiби Жангелдин басқарып, күн тәртiбiне қырда аштыққа ұшырағандарға көмек көрсетудi ұйымдастыру және қазақ қызметкерлерiн осы жұмысқа тарту туралы екi мәселе қойылған. Нәтижесiнде, аштықтан аман оңтүстiк өңiрдiң тұрғындарынан ашыққандарға көмек ретiнде 2 млн пұт астық жiбертуге қол жеткiзген.

Тiптi кейбiр алаш қайраткерлерi үкiметке қарап отырмай, халықты аштықтан құтқару үшiн өздерi бiлек сыбанып кiрiскен. Осы тұста Жүсiпбек Аймауытов бас болып, М.Дулатов, Қ.Сәтпаевтар Семей өңiрiнен мыңдаған сиыр жинап,

Торғайға жаяу-жалпы айдап келген. Елге тегін таратып берген. Сөйтіп, елді аштықтан аман алып қалғаны жайлы білеміз.

Қазақ Орталық Атқару Комитетінің ресми анықтамасы бойынша 1921-1922 жылғы нәубеттің салдарынан 1,5 миллион қазақ аштан қырылған десе, сол тұстағы Орта Азияның саяси жетекшілерінің бірі Г.Сародиев 1921 жылы 21 сәуірде жазған мәліметінде: «Қазақ даласында 1 млн астам қазақ большевиктік гугеноттардың құрбандығы болды» депті.

Осы аштық туралы Германияда жарық көрген «Форум» журналында 1 млн қазақтың аштықтан опат болғаны жайлы дерек бар («Форум» журналы, Мюнхен, № 4. 1983 ж).

1922 жылы аштыққа ұшыраған адамдар саны:

қаңтарда – 1 554 197,

ақпанда – 1 625 387,

наурызда – 1 719 234,

сәуірде – 2 286 486,

мамырда – 2 093 403,

маусымда – 2 019 475-ке жеткен екен (Отчет СТО КАССР за апрель-сентябрь 1922 г. Орынбор, 1922, 234-235 беттер).

Алаштанушы Тұрсын Жұртбай 1921-22 жылдардағы аштық жайлы Ақынжан Игенбаев атты зерттеушінің назарына ілінген «Аштарға көмек комиссиясының жұмыс қорытындысы» атты құжатты жариялап жүр. Осында келтірілген деректе: Қазақ автономиялы республикасының бес губерниясында 1 миллион 559 мың адам аштан өлген дейді. Айдалада қаңғып, жетім қалған балалардың саны: 1921 жылдың 1-31 желтоқсан аралығында – 286-ға, 1922 жылдың қаңтар-наурыз аралығында – 741-ге жеткен депті.